

De totstandkoming van het Frobenius-orgel te Oude-Tonge (’25)

Inleiding

Op 28 oktober 1966, inmiddels bijna 60 jaar geleden dus, werd het Frobenius-orgel (opus 532) te Oude-Tonge in gebruik genomen. Ondanks de toch bescheiden publiciteit in de pers (het vakblad *Het orgel* beperkte zich tot het afdrukken van het persbericht) genoot het instrument van meet af aan een zekere faam onder organisten en orgelliefhebbers. Het is een in het Nederlandse orgellandschap uniek instrument en de algemene mening was en is dat het hier gaat om een voorbeeld van orgelbouwkunst van hoog kwalitatief niveau in zowel bouw-, als klanktechnisch opzicht. Als zodanig is het een waardige vertegenwoordiger van de naoorlogse richting in de orgelbouw die algemeen als ‘neobarok’ wordt aangeduid.¹ Dat spoedig daarna de orgelbouw een meer ‘historiserende’ richting insloeg heeft aan de objectieve waardering van het orgel geen afbreuk gedaan en op dat punt kan het zich meten met andere orgels uit de neo-barokke periode die een voor deze stroming representatieve status hebben gekregen zoals het orgel in de Nicolaïkerk te Utrecht. Aan de uniciteit van het instrument heeft ook het feit bijgedragen dat het tot nu toe het enige door de Deense bouwer Frobenius gebouwde orgel in Nederland is gebleven, hetgeen mogelijk mede is veroorzaakt doordat, zeker achteraf gezien, in 1966 de neobarok al naar haar einde liep. Nu na enige decennia van ‘historiserende’ orgelbouw de neobarok op een zekere

---

¹ Bergwerff hanteert de term ‘neoklassieke periode’, Aart Bergwerff, *Het Frobenius-orgel in de Hervormde Kerk te Oude-Tonge. Technisch rapport* (Brielle 2000), o.m. 5.

herwaardering lijkt te kunnen rekenen² is er alle aanleiding bij het 50-jarig bestaan van het Frobenius-orgel stil te staan en de toch wel complexe geschiedenis van de totstandkoming ervan te documenteren.

Een complexe geschiedenis

Die complexiteit wordt grotendeels veroorzaakt door het aantal partijen dat rechtstreeks of zijdelings bij de realisatie van dit orgelproject waren betrokken. Voor het overzicht kan het geen kwaad de betrokkenen eerst aan de lezer voor te stellen.

De hervormde gemeente van Oude-Tonge had geen kerkvoogdij maar een Commissie van Beheer (hierna aangeduid als ‘Beheercommissie’) die als een commissie van bijstand van de kerkenraad functioneerde. Formeel had de kerkenraad beslissingsbevoegdheid; in de praktijk werden adviezen vrijwel altijd door de kerkenraad overgenomen. De voorzitter was C.A. van Loon (overleden in 2003), in zijn dagelijks leven landbouwer, die een belangrijke sturende rol heeft gespeeld. Helaas zijn van de Beheercommissie nog nauwelijks archivalia aanwezig. In de kerkenraadsnotulen komen zo nu en dan de bemoeienissen met het orgel aan de orde. Niettemin valt de besluitvorming binnen deze commissie niet meer te reconstrueren.

Een hoofdrol was ook weggelegd voor de in 1946 ingestelde Synodale Orgelcommissie der Nederlandse Hervormde Kerk (hierna kortheidshalve ‘Orgelcommissie’ genoemd). Aanvankelijk trad Willem Hülsmann als deskundige namens de commissie op, vanaf 1958/1959 treedt Lambert Erné als zodanig naar voren. Erné was een strijdbare en dominante persoonlijkheid, die welhaast symbool staat voor de neo-barokke idealen in de orgelbouw. Op cruciale momenten moet hij een doorslaggevende rol hebben gespeeld. Zowel van Erné, als van de Orgelcommissie is een uitgebreid archief beschikbaar. Beide archieven overlappen elkaar overigens grotendeels.

Aan de bekostiging van het Frobenius-orgel droeg het Nationaal Rampenfonds voor meer dan de helft bij. Daarvoor had Rampenfonds ook in belangrijke mate al het herstel van de rampschade aan de kerk bekostigd. De stelling is niet ongegrond dat het Rampenfonds de doorslag heeft gegeven bij de keuze de opdracht te gunnen aan een buitenlandse orgelmaker en dat, wanneer Oude-Tonge daar niet in was meegegaan, de steun van het Rampenfonds voor een nieuwbouworgel geheel achterwege was gebleven. Het is in dit verband ook van belang in het oog te houden dat de voorzitter van de Orgelcommissie, oud-minister en staatsraad mr. W.F. Schokking ook vice-voorzitter was van het Nationaal Rampenfonds. Voor Oude-Tonge was voorts W.J.A.H. van Berkel, ambtenaar op het Ministerie van Maatschappelijk Werk in zijn hoedanigheid als ‘Adviseur van het Nationaal Rampenfonds, voor de getroffen kerken’ een belangrijke figuur. Voor dit onderzoek is ook het archief van het Nationaal Rampenfonds geraadpleegd, ook hier geldt dat veel correspondentie ook is te vinden in de archieven van Erné en de orgelcommissie.

In de beginfase van de besluitvorming komen we ook nog de Bouw- en Restauratiecommissie van de Hervormde Kerk tegen. Haar bemoeienis was beperkt, maar wel op een cruciaal moment, wanneer eind 1958, begin 1959, de Beheercommissie in Oude-Tonge moet beslissen of de weg naar een buitenlands nieuwbouworgel moet worden ingeslagen. In het dossier ‘Oude-Tonge’ in het archief van deze commissie werd dan ook voor ons enig relevant materiaal aangetroffen.

Een sterk vertragende factor in het hele proces is de ingrijpende restauratie van de kerk in de jaren 1963 tot 1966 geweest. Aangezien Rijksdienst voor de Monumentenzorg 90% van de kosten voor haar rekening nam, eisten de hoofdarchitect van Monumentenzorg, E.A. Canneman, en de

---

² In dit verband valt te wijzen op het *Audite Nova*-project, zie www.auditenova.org en de in 2006 verschenen bundel *Orgels van de Wederopbouw. Het orgel van de Nicolaïkerk in Utrecht en andere orgels van na 1945* onder redactie van Hans Fidom (Zutphen 2006).

restauratie-architect, ir. J. de Wilde,³ invloed op met betrekking tot de vormgeving van het orgel. Het leidde tot veel discussie en wrijving, waarvan we achteraf kunnen zeggen, dat de architecten slechts in beperkte mate het oorspronkelijke ontwerp van de orgelkas hebben kunnen bijsturen, een resultaat dat met zekerheid wel valt toe te schrijven aan de dominerende invloed van Erné.

En tenslotte was er de orgelmaker, Walter Frobenius, met zijn medewerkers. Frobenius was opdrachtnemer en de Hervormde gemeente van Oude-Tonge de klant. Maar in dit lastige proces moet Frobenius zich wel eens hebben afgevraagd wie hier nu koning was: de klant (lees de Beheercommissie), de architecten, het Rampenfonds of de orgelcommissie. De lezer oordele zelf.

De voorgeschiedenis in het kort

Het Frobenius-orgel bevindt zich in de Hervormde dorpskerk van Oude-Tonge. Deze kerk is gebouwd eind 15^e, begin 16^e eeuw en wordt omschreven als een twee-beukige kerk met een ‘lager vijfzijdig gesloten koor en een half ingebouwde toren met vier geledingen’.⁴ Het laat-gotische koor met de sacristie stamt uit het eind van de 15^e eeuw, het schip, de noordbeuk en de toren uit de eerste helft van de 16^e eeuw. De kerk, uiteraard oorspronkelijk bestemd voor de Rooms-Katholieke eredienst, was gewijd aan Maria en bezat, inclusief het hoofdaltaar, vier altaren. Tevens was een tweetal vicariaten aan de kerk verbonden. Over een orgel (en dan zou het moeten gaan over een klein instrument, uitsluitend bestemd voor liturgisch gebruik) is absoluut niets bekend.⁵

Als er al in Oude-Tonge een orgel zou zijn geweest - die kans daarop lijkt zeer gering - dan was de functie ervan bij de Reformatie, die het gebruik van orgels in de eredienst geheel afschafte, toch vervallen. De Synode van Dordrecht van 1574 was van oordeel dat het orgelspel ‘gantsch behoort afgheset te worden’. Om de gemeentezang in enigszins goede banen te leiden, introduceerde het in 1571 gehouden convent van Wezel de figuur van de voorzanger. Vaak werd deze functie gecombineerd met die van voorlezer en schoolmeester, een combinatie die niet in de laatste plaats was ingegeven door het feit dat de het inkomen uit het “ambt” van schoolmeester in de dorpen te kort schoot voor het levensonderhoud. Over het algemeen mogen we er ook voor Oude-Tonge vanuit gaan dat de schoolmeester tevens voorzanger en voorlezer in de kerk was. De laatste voorzanger was M. Kanters, die 40 jaar lang, van 1880 tot 1920 in dienst is geweest.

De vele klachten over de gemeentezang leidden er echter toe, dat men geleidelijk overging op het inzetten van het orgel bij de gemeentezangbegeleiding. In de loop van de 17^e en 18^e eeuw gebeurde dat vooral nog in de steden, het eerst uiteraard daar, waar zich al een orgel in de kerk bevond. Van lieverlee volgden ook de kleinere plaatsen en de plattelandsdorpen. Op Goeree-Overflakkee doet het orgel zijn intrede in Sommelsdijk, waar in 1775 door Jacobus Robbers een orgel wordt geplaatst. Dirksland volgt daarna in 1807. Na enkele mislukte pogingen in 1865/1866 en in 1879 - de kerk zat bepaald krap bij kas - kon eerst op 31 januari 1897 een orgel in Oude-Tonge in gebruik worden genomen. Het was een tweedehands instrument, waarvan de oorspronkelijke bouwer en herkomst tot op heden helaas onbekend zijn.⁶ Het werd geplaatst op een galerij tegen de noordwand van de kerk door de gebr. Franssen te Roermond en had de volgende dispositie:

Hoofdwerk

Bourdon 16'

Prinzipal 8'

Voila di Gamba 8'

---

³ Ir. J. de Wilde (1908-1981) was zelfstandig restauratiearchitect te Breda, E.A. Canneman (1905-1987) was hoofdarchitect bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

⁴ Peter van Dijk e.a. (eindred.), *Het historische orgel in Nederland. Supplement* (Amsterdam 2010) 340.

⁵ In de loop van de 16^e eeuw kregen vele dorpskerken een orgel, zie M.A. Vente, *Bouwstoffen tot de geschiedenis van het Nederlandse orgel in de 16^e eeuw* (Amsterdam 1942) 43.

⁶ Volgens een niet gepubliceerde factsheet van ir. Gijs Hoofs wijst het front op een Rijnlandse oorsprong en de Duitstalige registerbenamingen ondersteunen deze hypothese.

Cornet 3-fach	Prinzipsaal 4'
Hohlpfeife 8'	Bourdon 8'
Rohrflöte 4'	Salicional 8'
Prestant 4'	Flauto traverso 4'
Octav 2'	Flauto 4'
Mixtur 3-fach	Quint 3'
Trompete 8' bas/disc.	Piccolo 2'
<u>Positief</u>	Krumhorn 8' bas/disc.

En: een aangehangen pedaal, pedaal- en manuaalkoppeling (schuifkoppel), sub-octaafkoppel.⁷

Op 1 februari 1953 voltrok zich in het zuidwesten van Nederland de tragedie van de Watersnoodramp, waarbij Oude-Tonge buitengewoon zwaar werd getroffen. Meer dan 300 slachtoffers en een immense materiële schade vormden de trieste balans. Ook de kerk bleef niet gevrijwaard van schade: van 1 tot 11 februari stond het water in de kerk ongeveer één à anderhalve meter hoog en het zeezout tastte de muren danig aan. Na het herstel van de waterschade in de kerk is het orgel door orgelmaker Leeftang verplaatst van de noordwand naar de galerij tussen de hoofdbeuk en het koor van de kerk.⁸ In die toestand heeft op 25 maart 1954 Willem Hülsman namens de Orgelcommissie de staat van het orgel onderzocht. Het rapport meldt dat het orgel had geleden door 'vochtinwerking in het algemeen' en door 'wind en regen in de kerk'.⁹ Hoewel door de inwerking van vocht een restauratie van de windladen werd afgeraden, werd niet geadviseerd het instrument helemaal te vervangen. Aanbevolen werd om aan de firma Van Leeuwen te Leiderdorp offerte te vragen voor een ingrijpende hersteloperatie, waaronder de vernieuwing van de windladen.¹⁰

Veel haast maakte men niet in Oude-Tonge, vooral vanwege geldgebrek. Na nog wat heen en weer geschrijf¹¹ en een nader onderzoek door Hülsman in Oude-Tonge brengt Van Leeuwen op 1 november 1956 een offerte uit: kosten f25.600.¹² Dit bedrag zou geheel of ten dele door het Rampenfonds worden gedragen. Een definitief advies hieromtrent bleef nog even uit, omdat ook de Rijksadviseur voor orgelzaken, dr. H.L. Oussoren, zich zelf op de hoogte wilde stellen van de monumentale waarde van het orgel, dat op de voorlopige monumentenlijst was geplaatst. Samen met Hülsman blijkt Oussoren inderdaad in de zomer van 1957 in Oude-Tonge te zijn geweest.¹³ Monumentale waarde heeft het oude instrument volgens Oussoren niet. Daarmee was een eventuele bijdrage van Monumentenzorg meteen van de baan en was het lot van het oude instrument in feite bezegeld.

⁷ Volgens mondelinge informatie van Arie J. Keijzer te Dordrecht 30 maart 2016 was er ook een super-octaafkoppel.

⁸ Er wordt gesproken over een 'grondige vernieuwing' in 1954: aanvraag voor subsidie in de herstelkosten d.d. 28 okt. 1954, Het Utrechts Archief, Archief van de Bouw- en Restauratiecommissie van de Nederlandse Hervormde Kerk (hierna aangeduid als: Archief BRC), toegang 1466, inv.nr. 1536..

⁹ Rapport Orgelcommissie d.d. 25 mrt. 1954, Universiteitsbibliotheek Utrecht, Utrechts Orgelarchief, Archief Erné, dossier 2374 (hierna kortheidshalve aangeduid als 'Archief Erné), nr. 006 en Het Utrechts Archief, Archief Orgelcommissie van de Nederlandse Hervormde kerk 1948-2003, toegang 1445 (hierna kortheidshalve aangeduid als Archief OC), inv.nr. 1045.

¹⁰ Ibidem, orgelmaker Leeftang die het orgel in onderhoud had, werd expliciet afgeraden.

¹¹ Brieven van 22 april en 3 mei 1955, Archief Erné, nr. 007, 008 en 011; in Oude-Tonge had men geen klachten over het door Leeftang geleverde onderhoudswerk. Leeftang was van mening dat de windladen wel gerepareerd konden worden. Een ingevulde extra vragenlijst met briefwisseling tussen Orgelcommissie en Beheercommissie d.d. 7 jan., 8 en 21 feb. 1956: Archief OC, inv. 1045.

¹² Brief van 1 nov. 1956, Archief Erné, nr. 012 en 013; Archief OC, inv. 1045 en Archief BRC, inv.nr. 1536.

¹³ Archief OC inv.nr. 106, Schokking aan Hülsman d.d. 24 feb. 1958.

De aanloop naar een nieuw orgel

Vanaf dat moment stuurt de Orgelcommissie aan op een nieuw orgel.¹⁴ Maar daar hangt natuurlijk een heel ander prijskaartje aan en de Orgelcommissie draait dan ook lange tijd om de hete brij heen. Zo lezen we in de notulen van een bespreking met de voorzitter van de Orgelcommissie en Hülsmann op 14 mei 1958 bij Oude-Tonge:

‘Moeilijke zaak. Voorz. dringt met kracht aan op stellingname. H. zal i.v. daarmee tòch nog een mogelijk voorstel aan v.B. voor suppletie van een nieuw orgel bezien. H. zal met E. opnieuw op bezoek komen. Voorz. verwacht zeer binnenkort rapport.’¹⁵

In Oude-Tonge weet men dan nog van niets en daar begint men wat ongeduldig te worden. Op 21 mei 1958, vier jaar na het eerste contact met de Orgelcommissie, schrijft de Commissie van Beheer dat er na het bezoek van Hülsmann niets meer was vernomen. Men wacht dus al twee jaar op een toegezegd advies en

‘ons orgel, dat 2 jaar geleden al aan restauratie toe was, is er sindsdien hard op achteruit gegaan. Van de organist krijgen we voortdurend klachten over allerlei mankementen.’¹⁶

Kort daarop zijn de adviseurs Hülsmann en Erné in Oude-Tonge geweest.¹⁷ 12 november 1958 komt de Orgelcommissie dan eindelijk met haar advies aan de adviseur voor het Nationaal Rampenfonds, Van Berkel.¹⁸ Volgens dat advies kende Oussoren aan het orgel ‘generlei monumentale waarde’ toe (‘hetgeen onze Commissie niet verbaasde’). Redenen waren de slechte kwaliteit van het pijpwerk (‘levenloos en weinig intensief’), een dispositie die ‘weinig mogelijkheden’ bood, een totaalklank die men voor de kerkruimte te zwak vond en de (te) hoge herstellkosten. Geadviseerd werd een nieuw orgel te laten maken voor naar schatting f 75.000 ‘waarbij dan rekening is gehouden met de mogelijkheid dat het instrument door een buitenlandse orgelmaker zal worden geleverd’.

Van Berkel schakelt met dit advies in de hand de Bouw- en Restauratiecommissie in.¹⁹ Hij wil antwoord op drie vragen:

- a. deelt de kerkvoogdij de mening, dat het orgel dient te worden vervangen en zo ja, is de kerkvoogdij bereid bij het treffen van maatregelen in verband met een vervanging de adviezen van de Orgelcommissie, zowel vóór, als tijdens de bouw op te volgen?
- b. beschikt de kerkvoogdij over fondsen, welke voor dit doel geheel of gedeeltelijk zouden kunnen worden aangewend?
- c. indien deze fondsen niet-aanwezig of niet-toereikend zijn, wenst men dan een beroep te doen op het Nationaal Rampenfonds en zo ja, waarop is dit beroep gebaseerd?

Verder laat Van Berkel weten dat hij ‘niet ongenegen’ is een ‘gemotiveerd’ verzoek om financiële bijstand te ondersteunen. Dat laatste wordt echter niet aan ‘Oude-Tonge’ verteld.

¹⁴ Uit het verslag van de vergadering van de Orgelcommissie op 13 september 1957: ‘O. acht het geen monument. H. zal thans rapp. maken met br. voor NRF in richting nieuw orgel’, Archief OC inv.nr. 3.

¹⁵ Notulen NOG ANNOTEREN let op INVENTARISNUMMER.

¹⁶ Afschrift brief kerkvoogdij, 21 mei 1958, Archief Erné, nr. 017. Al in december 1956 had Van Loon geklaagd over de trage behandeling van de orgelkwestie, brief d.d. 13 dec. 1956: Archief BRC), toegang 1466, inv.nr. 1536.

¹⁷ Notulen van de artistieke commissie van de Orgelcommissie d.d. 10 juni 1958 bij Oude-Tonge: ‘Door E. en H. bezocht. Rapport volgt.’

¹⁸ Brief van 12 nov. 1958, Archief Erné, nr. 018 en Archief OC, inv. 1045. Op een overzicht d.d. 12 oktober 1958 van in het watersnoodgebied (WNG) onderhanden projecten staat bij Oude-Tonge: ‘URGENTIE, verzoeken conceptbrief voor antwoord aan K.V.   n v.B. vóór 22 oktober’, Archief OC inv.nr. 107.

¹⁹ Brief van Van Berkel aan de Bouw- en Restauratiecommissie: d.d. 21 nov. 1958: Archief BRC inv.nr. 1536.

Op haar beurt schuift de Bouw- en Restauratiecommissie deze drie vragen letterlijk door naar de Beheercommissie in Oude-Tonge.²⁰ Op dat moment moet de Beheercommissie ook voor het eerst zijn geconfronteerd met een mogelijke investering van f 75.000. Drie dagen later, op 28 november 1958, stelt de Orgelcommissie de Beheercommissie van Oude-Tonge per brief van haar advies op de hoogte.²¹ De Orgelcommissie noemt echter geen bedrag voor de aanschaf van een nieuw te bouwen orgel. Beide brieven zwijgen verder over de mogelijkheid een buitenlandse orgelmaker in te schakelen. Wel is de Orgelcommissie nog op bezoek geweest in Oude-Tonge. Eind 1958 meldt Erné althans:

‘In een voltallige vergadering van de K.V. (= kerkvoogdij, WGV) hebben we het Frobenius-orgel te Vejle laten horen. Het sloeg bijzonder in.’²²

Uit de stukken valt niet op te maken of Erné al concreet met de mogelijkheid van een buitenlandse orgelmaker op de proppen is gekomen. Mogelijk heeft hij in dat stadium alleen nog maar de stemming over nieuwbouw zonder meer willen peilen.

Naar een buitenlandse orgelmaker

De zinsnede over “een buitenlandse orgelmaker” in het advies van de Orgelcommissie aan Van Berkel moet echter zeer bewust zijn toegevoegd. Een aantal maanden daarvoor, in juni 1958, circuleerde in de boezem van de Orgelcommissie een vertrouwelijk stuk van voorzitter Schokking.²³ Refererend aan de onbaatzuchtige steun van diverse landen bij het herstel van de schade als gevolg van de Watersnoodramp, schreef hij dat hem was gebleken, dat

‘het in de kring der leidende figuren hier te lande (...) welkom zou zijn, indien, van Nederlandse kant, eens tactisch gewezen kon worden op een geste, waaruit blijkt, dat in Nederland de herkomst van die grote giften nog altijd dankbaar wordt gewaardeerd.’

en vervolgt:

‘Nu wij nog een belangrijk aantal nieuwe, kleine, zowel als middelgrote orgels zullen mogen plaatsen met steun van het Nationaal Rampenfonds, ligt het op onze weg in die richting iets te doen.’

Zijn bedoeling was dat de orgeldeskundigen zich in een aantal omringende landen zouden oriënteren over de mogelijke inschakeling van buitenlandse orgelbouwers. Het stuk bevat een lijstje van in aanmerking komende orgelbouwprojecten, waaronder ook Oude-Tonge wordt genoemd met een geschat bedrag van f 70.000. Het is op basis van deze opdracht in het najaar van 1958 geweest, dat Erné en Edskes het eerste contact hebben gelegd met het bedrijf van Walter Frobenius.²⁴ Diens werk “staat”, zo valt in de rapportage aan het Rampenfonds te lezen

‘op een dusdanig hoog artistiek niveau, dat het zonder enig bezwaar naast dat van zijn vakgenoot Marcussen kan worden aanbevolen.
(...)

²⁰ Brief d.d. 25 nov. 1958, Archief Hervormde Gemeente Oude-Tonge, niet ge inventariseerd; Archief BRC inv.nr. 1536.

²¹ Brief van de OC aan de Beheercommissie: d.d. 28 nov. 1958: Archief OC inv.nr. 1045; Archief Hervormde Gemeente Oude-Tonge, niet ge inventariseerd.

²² Ongedateerd typescript van Erné, Archief OC, inv.nr. 23 (met de hand staat bijgeschreven ‘eind 1958’). In 1956 had Frobenius een 2-klaviersorgel in de St. Johanneskerk te Vejle (Den.) geplaatst. Het orgel is later (1984) uitgebreid met een rugwerk.

²³ Archief OC, inv.nr. 23 Ingekomen stukken, 22 juli 1958. Schokking was ook ondervoorzitter van het Nationaal Rampenfonds.

²⁴ De aan het Rampenfonds gepresenteerde verslaglegging van de diverse reizen: Nationaal Archief, Den Haag, Nationaal Rampenfonds, 1935-1989, nummer toegang 2.19.042.76 (hierna korthedshalve Archief Rampenfonds), inventarisnummer 50. Het verslag is op 15 januari 1959 aan het bestuur van het Rampenfonds gepresenteerd,

Alles wordt in eigen werkplaatsen vervaardigd, zoals ook bij de firma Marcussen het geval is. De afwerking is zeer gaaf en de werkindeling is principieel doorgevoerd. De klank is stugger, doch getuigt van een eigen karakter, dat zeer zeker naast een Marcussen-orgel gehoord mag worden.²⁵

Nogmaals: voor zover kan worden nagegaan was men in Oude-Tonge niet op de hoogte van de gedachte/het idee een beroep te doen op een buitenlandse orgelbouwer. Rond de jaarwisseling van 1958/1959 stond Van Loon met zijn commissie voor de vraag of men een investering moest doen van f 75.000 en daarbij de regie in handen van de Orgelcommissie te leggen. Uit de antwoorden van Van Loon op de door de Bouw- en Restauratiecommissie voorgelegde vragen blijkt enige scepsis.²⁶ Van Loon schreef dat de Beheercommissie 'het gewenst acht dat het orgel wordt vervangen' en vervolgde:

'Wij willen ook wel met de Orgelcommissie in zee gaan, maar het zal nodig zijn eerst een goede afspraak te maken over de te volgen gedragslijn en bovendien moet de mogelijkheid aanwezig zijn tot behoorlijk overleg, waarmee ik bedoel dat de adviezen der O.C. geen wet van Meden en Perzen zijn.'

Het briefje van Van Loon valt totaal verkeerd bij Van Berkel. Zo'n reactie op de mogelijkheid van een gift f 75.000 kan geen basis voor verder overleg zijn, zo schrijft hij aan de Orgelcommissie. Aan de Bouw- en Restauratiecommissie meldt hij zelfs dat

'ik "na ampele overweging" in het antwoord van president-kerkvoogd Van Loon niets heb gevonden, wat mij zou kunnen bewegen, bij ons bestuur een gift van f75.000,- te bepleiten. Er zijn per saldo óók in welwillendheid nog grenzen.'²⁷

Wel wil Van Berkel er rekening mee houden dat 'deze man niet begrijpt, welke domheid hij hier heeft begaan met zijn condities'. Het is echter zeer de vraag of hier sprake was van domheid. Van Loon wordt herinnerd als de nuchterheid zelve en als iemand die zich niet gemakkelijk om de tuin liet leiden. De nogal dirigistische toonzetting van de hiervoor geciteerde vraag van de bouw- en restauratiecommissie over de beoogde rol van de Orgelcommissie en de ontmoeting met Erné, bij wie Van Loon meteen in de gaten moet hebben gehad wat voor vlees hij met deze dominante persoonlijkheid in de kuip had, hebben bij de Beheercommissie ongetwijfeld tot een wat gereserveerde opstelling geleid.

Hoe dan ook, Van Berkel stelt voor of de Orgelcommissie de zaak nog eens in een rustig gesprek zou willen opnemen, zodat deze verder ter hand kon worden genomen. Dat gesprek tussen Van

---

²⁵ Het bedrijf van Frobenius was in de jaren '40 overgestapt op de nieuwe bouwprincipes van de Orgelbeweging, zie Frans Brouwer, *Orgelbeweging und Orgelgegenbewegung* (Utrecht 1981) 47-50. Tot in de jaren '60 oriënteerde de Deense orgelbouw zich op het klassieke Noord-Duitse orgel. Dit sluit karaktersverschillen tussen de orgelmakers uiteraard niet uit: 'Bei Marcussen beruhte diese neue Entwicklung auf den Ideen Schnitgers, für Frobenius bedeutete sie eine konsequente Verbesserung seiner Orgeln aus der Zeit vor dem Zweiten Weltkrieg', *ibidem* 61. Brouwer merkt voorts nog op: 'Bei Frobenius wird eine hochqualifizierte Intonation (...) erreicht. Diese Firma arbeitet noch stets mit kernstichloser Intonation und offenen Pfeifenf  en, da man der Ansicht ist, daß Kernstiche eine 'schlechte Notlösung' sind und daß ein kleines Fu bloch durch Staubanh ufung bei dem Kern Verstimmungen verursacht. Man kann einen deutlichen Unterschied zwischen der kernstichlosen Intonation dieser Firma und jener, die von Marcussen in den fünfziger Jahren verwendet wurde, erkennen. Die Orgeln Frobenius' klingen im allgemeinen sehr transparent. Scheuernde und rauhe T ne sind pass  ', *ibidem* 75.

²⁶ Handgeschreven brief van de Beheercommissie aan de Bouw- en restauratiecommissie d.d. 5 feb. 1959, Archief BRC, inv.nr. 1536.

²⁷ Brief van Van Berkel aan de Bouw- en restauratiecommissie d.d. 20 feb. 1959, Archief BRC, inv.nr. 1536, Archief Erné, nr. 020; Archief OC inv.nr. 1045. 'Moeilijke zaak', zo noteert Hülsmann over 'Oude-Tonge' in zijn rapportage op 25 feb. 1958, Archief OC, inv.nr. 3. Van Berkel noemt deze aangehaalde passage in een interne brief aan de voorzitter van het Rampenfonds een 'tirade', Nationaal Archief, Den Haag, Nationaal Rampenfonds, 1935-1989, nummer toegang 2.19.042.76, inventarisnummer 50.

Berkel, Hülsmann en Van Loon over de ‘merkwaardige brief van K.V.’²⁸ vond plaats op 10 maart 1959. Daarin werd concreet voorgesteld de opdracht aan Frobenius te geven. In april kan Van Berkel berichten dat het Nationaal Rampenfonds bereid is ‘het de kerkvoogdij van Oude Tonge het financieel mogelijk te maken een nieuw orgel aan te schaffen’, uiteraard ‘onder supervisie van uw Commissie.’²⁹ Het door het Rampenfonds ter beschikking te stellen bedrag is f75.000 conform het advies van de Orgelcommissie.

Overigens bestond ook binnen de Orgelcommissie de overtuiging dat de kerkvoogdijen, voor wie de Orgelcommissie een buitenlands orgel in gedachten had, zelf zich moesten kunnen oriënteren. In dat kader heeft een afvaardiging van de Beheerscommissie, bestaande uit voorzitter Van Loon, de toenmalige consulente van Oude-Tonge, ds. Drenth, toenmalig consulente en organist Arie J. Keijzer, samen met Lambert Erné in de eerste week van mei 1959 een oriënterend bezoek aan Denemarken gebracht, daar het bedrijf van Frobenius bezichtigd en onder meer het orgel van Vejle met eigen oren kunnen beluisteren.³⁰ Tijdens deze reis heeft Van Loon mondeling toegezegd een opdracht aan Frobenius te verstrekken. Op 11 mei 1959 brengen de heren verslag uit aan de kerkenraad.³¹ Het bedrijf van Frobenius had een uitstekende indruk nagelaten. ‘Het waren’, zo zei Van Loon, ‘rustige, degelijke zakenmensen die dit werk uit liefde tot de kunst ook doen’ en hij ‘bespeurde ook nog wel een eergevoel om in Holland een orgel te plaatsen.’ Diezelfde dag nog bevestigt de Beheerscommissie in een handgeschreven briefje aan Erné de afspraak die Van Loon ‘vorige week’ met Frobenius maakte om in elk geval ‘een plaats te reserveren voor de bouw van een kerkorgel voor onze gemeente’.³² Op dezelfde dag staat een voorlopige offerte van Frobenius gedateerd voor een 2-klaviersorgel met 21 stemmen.³³ De beoogde dispositie luidt als volgt:

<u>Hoofdw�rk</u>		<u>Rugwerk</u>		<u>Pedaal</u>	
Quintadena	16'	Gedackt	8'	Subbass	16'
Prinzipal	8'	Prinzipal	4'	Prinzipal	8'
Rohrflöte	8'	Rohrflöte	4'	Oktave	4'
Oktave	4'	Gemshorn	2'	Mixtur	4 fach
Spitzfl�te	4'	Scharff	4	Posaune	16'
Oktave	2'	Sesquialtera	2	Schalmei	4'
Mixtur	4-6	Dulzian	8'		
Trompete	8'				

De kogel was dus door de kerk: Frobenius gaat een orgel bouwen. Inmiddels heeft Frobenius al vanaf mei 1959 op basis van mondelinge toezeggingen capaciteit gereserveerd voor de bouw van het orgel. Op 7 maart 1960 informeert Frobenius naar de stand van de besluitvorming: er is nog

²⁸ Aldus Hülsmann in zijn rapport d.d. 9 mrt. 1959, Archief OC, inv.nr. 107.

²⁹ Brief van 9 apr. 1959, Archief Erné, nr. 021; Archief OC inv.nr. 1045. Het daaraan voorafgaande advies van Van Berkel aan het bestuur van het Rampenfonds d.d. 12 mrt. 1959: NA, Archief Rampenfonds, inv.nr. 3

³⁰ Archief OC, invnr. 107, overzicht voorzitter d.d. 4 mei 1959: voorzitter Schokking vernam van dr. Doeve dat ‘KV’ met Erné naar Denemarken gaat: ‘Wanneer? Is betaling reiskosten verzekerd? Verzoeken inlichtingen aan mij door E. of H.’ In een rapportage van Hülsmann aan Schokking over de onder handen zijnde projecten staat bij Oude-Tonge: ‘Momenteel zijn E. en Eds. met K.V. naar Frobenius’, Archief OC, inv.nr. 3. Dit stuk is aan het begin gedateerd op ‘Pinksteren 1959’ (17/18 mei 1959), aan het eind op ‘in ascensione Domini 1959’ (7 mei 1959).

De genoemde deelnemers aan deze reis werden genoemd op basis van mondelinge informatie van Arie J. Keijzer te Dordrecht (30 mrt. 2016). Het was, zo memoreerde ds. Drenth bij de ingebruikneming op 28 okt. 1966, ‘in het leven van een dorpsdominee een unieke gebeurtenis (...) een buitenlandse reis te maken om een kerkorgel te bestellen’. *Eilanden-Nieuws* 1 nov. 1966.

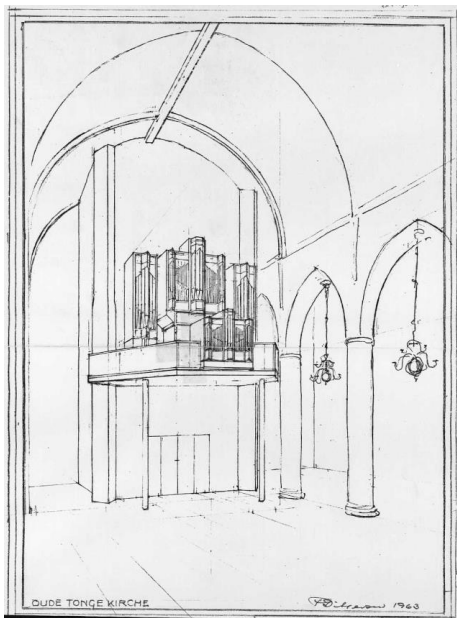
³¹ Brief Hervormde Gemeente Oude-Tonge, Aanvullingen, Notulen kerkenraad inv.nr. 1.

³² Brief van 9 apr. 1959, Archief Erné, nr. 023. Ook in een briefje van administrateur van Lochem aan Erné d.d. 8 juni 1959 wordt gesproken over een mondelinge opdracht aan Frobenius, Archief Erné, nr. 024.

³³ Afschrift in: Archief OC, inv.nr. 1045. De originele offerte is niet gevonden.

geen bestelling zwart op wit en ‘fast jeden Tag diskutieren wir die kürzeste Lieferzeit mit anderen Kirchen’.³⁴ Pas op 14 april wordt namens de Beheerscommissie van Oude-Tonge de firma Frobenius op de hoogte gesteld van het besluit van diezelfde commissie het orgel bij Frobenius te bestellen, hetgeen 9 dagen later door Frobenius wordt bevestigd.³⁵ Frobenius deelt daarbij mee te rekenen met een besteldatum van 6 mei 1959 en een levertijd van drie jaar. Dat betekende dus dat het orgel in de loop van 1962 zou worden opgeleverd.

In werkelijkheid zou dit 1966 worden. In de loop van 1961 werd namelijk duidelijk dat de kerk een grondige restauratie tegemoet ging, hetgeen uiteraard meteen weerslag zou hebben op de bouw en aflevering van het nieuwe orgel. In elk geval bood de restauratie de kans om de vraag naar de plaats van het orgel op tafel te leggen. Tot dan toe ging men er steeds van uit dat het nieuwe orgel geplaatst zou worden daar waar zich het oude bevond, dat wil zeggen op een galerij ter hoogte van de overgang van het schip naar het koor. De bestaande galerij was daartoe echter niet geschikt en zou dus vervangen moeten worden door een nieuwe.³⁶ In maart 1962 spreken Erné en Edskes met Frobenius over de nieuw ontstane situatie die de gelegenheid biedt het orgel op een andere plaats te zetten. Frobenius is er blij mee dat het orgel nu ‘am richtigen Platz’ komt.³⁷

Maar ten aanzien van twee belangrijke aspecten maakte de restauratie van de kerk het orgelproject een stuk complexer, namelijk op het gebied van de financiering en vervolgens op het gebied van de vormgeving van het orgel.

De restauratie: financiële consequenties

Toen in mei 1959 Frobenius met zijn offerte kwam, beliep het totaalbedrag f77.000.³⁸ Inclusief de geschatte invoerrechten en omzetbelasting van f13.000 komt dat neer op een totaal benodigd

³⁴ Brief van 7 mrt. 1960, Archief Erné, nr. 028.

³⁵ Brief van 24 apr. 1960, Archief Erné, nr. 031-034, 037, 038.

³⁶ Conceptaanvraag voor rijksbijdrage: Archief Erné, nr. 039-040; Archief OC inv.nr. 1045.

³⁷ Brief d.d. 9 apr. 1962, Archief Erné, nr. 048.

³⁸ Archief OC, inv.nr. 1045. De offerte noemt voor het orgel in enere zin een bedrag van f63.000, voor de kas een bedrag van f12.000-16.000. In de latere communicatie wordt voor de kas steeds gerekend met een bedrag van f15.000, waarmee het totaal voor het orgel op f78.000 komt; voor de invoerrechten c.a. f12.000. In het bedrag van f63.000 is reeds een bedrag van f4.000 inbegrepen vanwege de loonkostenstijging sinds september 1958, toen Erné voor het eerst de werkplaats van Frobenius had

bedrag van f90.000. Er moet dus geld bij. De kerk van Oude-Tonge is bereid f10.000 in te brengen en het Rampenfonds blijkt inderdaad bereid de bijdrage tot f80.000 te verhogen.³⁹ Erg snel malen de molens niet: eerst ongeveer een half jaar later (maart 1960) bevestigt de Orgelcommissie deze toezegging aan de Beheerscommissie te Oude-Tonge.⁴⁰ Intussen vraagt Frobenius om een definitieve opdracht, die eindelijk op 14 april wordt gegeven en daarna definitief door Frobenius wordt bevestigd.⁴¹

Op 16 augustus 1961 spreekt Erné in København met Frobenius. In zijn archief bevindt zich een wat cryptisch verslag waarin terloops wordt gemeld dat vanaf mei 1959 een loonsverhoging van 23% heeft plaats gevonden.⁴² De “koude douche” komt in het voorjaar van 1962 als Frobenius ‘zu Ihrer Orientierung’ de Orgelcommissie inzicht geeft in de prijsstijging sinds 11 mei 1959, de dag waarop hij zijn offerte uitbracht. Voor de prijsstijging van materiaal staat een bedrag van f1.950, voor de loonkostenstijging maar liefst f15.200, zodat de totaalprijs uitkomt op f95.150.⁴³ Merkwaardig genoeg lijkt de Orgelcommissie deze kennis pas in het najaar met de Beheerscommissie gedeeld te hebben.⁴⁴ Volgens de Orgelcommissie zou de loonstijging tijdens de afgesproken leveringstermijn van drie jaar na de opdracht datum (6 mei 1959) wel voor rekening komen van het Rampenfonds, maar voor de loonstijging daarna (dus na 6 mei 1962) ten laste komen van de kerk van Oude-Tonge z lf. Om dat laatste zo veel mogelijk te voorkomen, is met Frobenius de optie besproken om het orgel zo snel mogelijk te laten bouwen, vervolgens hier te lande op te slaan en te zijner tijd met het gereedkomen van de restauratie op te bouwen. Frobenius was daarover niet al te enthousiast, aangezien hij vreesde bij de definitieve oplevering een in artistiek opzicht ‘verouderd’ instrument af te moeten leveren; zo snel gingen kennelijk in zijn ogen de ontwikkelingen in de orgelbouw. Intussen komt Frobenius op 21 december van dat jaar wel weer met een extra loonsverhoging op de proppen waarmee de stand op f98.375 komt.⁴⁵ Toch wil de Beheerscommissie begrijpelijkerwijze aansturen op een spoedige aanvang van de bouw in combinatie met een tijdelijke opslag en niet wachten tot de restauratie van de kerk, die naar verwachting 2   3 jaar zal gaan duren, voltooid is: ‘de financiële consequenties, die daaraan vast kunnen zitten, kunnen wij niet dragen.’⁴⁶

Tussendoor komt er nog een nieuwe onverwachte ontwikkeling: tien jaar na de februariramp zag het Rampenfonds zich genoodzaakt de bemoeiingen daarmee te beëindigen.⁴⁷ Wat betreft Oude-

---

bezocht: brief van Frobenius aan Erné d.d. 6 juli 1959. Hieruit blijkt dat Erné toen al concreet met Frobenius over een prijs heeft gesproken.

³⁹ Brieven van de Orgelcommissie aan Van Berkel d.d. 5 en 26 sept. 1959, Archief Erné, nr. 025, 026 en 027; Archief OC, inv. 1045. Het verzoek van Van Berkel aan het bestuur van het Rampenfonds d.d. 8 sept. 1959: Archief Rampenfonds, inv.nr. 3.

⁴⁰ Brieven d.d. 24 mrt. 1960, Archief Erné, nr. 029 en 030; Archief OC, inv.nr. 1045.

⁴¹ Brieven d.d. 7 mrt., 14 en 23 apr. 1960, Archief Erné, nr. 028 en 031 t/m 034, Archief OC inv.nr. 1045; op 11 juni 1960 nog eens bevestigd door de Orgelcommissie aan de Beheerscommissie, Archief Erné, nr. 038.

⁴² Brieven d.d. 16 aug. 1961, Archief Erné, nr. 045.

⁴³ Brief d.d. 9 apr. 1962, Archief Erné, nr. 048; Archief OC, inv.nr. 1045.

⁴⁴ Brief van de Orgelcommissie aan de Beheerscommissie d.d. 22 nov. 1962, Archief Erné, nr. 053; Archief OC, inv.nr. 1045. Een brief met gelijke strekking aan Van Berkel: Archief Erné, nr. 054; Archief OC, inv.nr. 1045.

⁴⁵ Brief d.d. 21 dec. 1962, Archief Erné, nr. 055/058; Archief OC, inv.nr. 1045.

⁴⁶ Brief van Beheerscommissie aan de Orgelcommissie d.d. 14 jan. 1963, Archief Erné, nr. 059; Archief BRC, inv.nr. 1536; origineel in Archief OC, inv.nr. 1045.

⁴⁷ Vermoedelijk wilde het bestuur van het Rampenfonds af van een regeling waarvan de uitvoering zich bleef voortslepen en in de praktijk een open einde leek te krijgen. Zo werd in de vergadering van 29 mei 1963 van het bestuur van het Rampenfonds in verband met de vertragende werking als gevolg van de advisering door de Orgelcommissie opgemerkt: ‘Deze heren zijn “artisten” en streven daarom naar perfectie, zelfs in die zin, dat zij vaak tijdens de opbouw wijzigingen verlangen als zij intussen iets nieuws, iets beters of iets mooiers hebben ontdekt.’ Even verder wordt gewag gemaakt van ‘de indruk, dat de deskundigen van de

Tonge gebeurt dat door het toegezegde bedrag ineens uit te keren. Alles bij elkaar kwam dat neer op een uitkering van f85.900.⁴⁸ Houdt men rekening met de termijn van f6.500 die reeds aan Frobenius was betaald dan blijft er nog een te overbruggen gat van bijna f6.000. Voor de Beheerscommissie was dat aanleiding om via de Orgelcommissie bij Frobenius te polsen ‘welke bezuinigingen er (zonder al te veel schade) aangebracht kunnen worden’.⁴⁹ Op de vraag van de Orgelcommissie welk bedrag men in Oude-Tonge maximaal ter beschikking kan en wil stellen antwoordt men ‘na ampele overweging’ maximaal f100.000 maar daar moet dan ook alles zijn inbegrepen inclusief invoerrechten, transport, honorarium en reiskosten van de Orgelcommissie.⁵⁰

In haar reactie rekent de Orgelcommissie dan voor dat voor het orgel, na aftrek van bijkomende kosten waarvan de invoerrechten het grootste aandeel vormen, nog f77.000 over blijft. Als tussenoplossing wordt Frobenius gevraagd wat de prijs is van een eenvoudiger uitvoering, zoals in plaats van een rugwerk een borstwerk (spaart een afzonderlijke kas uit), enkele registers minder en een eenvoudiger houtsoort.⁵¹ Wat betreft de dispositie doet de Orgelcommissie aan Frobenius enkele voorstellen: de Prinzipal 4’ te laten vervallen, de Scherp niet 4- maar 2-sterk te bouwen, de Sesquialter bij a van het klein octaaf te laten beginnen en het vervangen van de Dulciaan door een Regaal.⁵²

Frobenius reageert snel: op 10 oktober ligt er een alternatief op tafel ten bedrage van f94.000.⁵³ Het zou dan een instrument worden met hoofd- en borstwerk en pedaal, 20 registers en een kas van sparrenhout. Voor de liefhebbers volgt hier de dispositie:

Hoofdwerk

Rugwerk

Pedaal

---

orgelcommissie nogal reislustig waren’, waardoor het Rampenfonds zich genoodzaakt zag de reizen, vooral die naar het buitenland, drastisch te beperken, Notulen Bestuur Rampenfonds, 29 mei 1963, Archief Rampenfonds, inv.nr. 3.

⁴⁸ De mededeling van het Rampenfonds aan de Beheerscommissie d.d. 21 feb. 1963, NA, Archief Rampenfonds, inv.nr. 3. De berekening in de brief van de Orgelcommissie aan de Beheerscommissie d.d. 5 mrt. 1963, Archief Erné, nr. 067; Archief OC, inv.nr. 1045.

⁴⁹ Interne telefoonnotitie van de Orgelcommissie d.d. 31 mei 1963, Archief Erné, nr. 075. Uit deze notitie blijkt ook dat pogingen van Van Loon, de voorzitter van de Beheerscommissie, om een gunstiger regeling te krijgen op niets uitliepen. Op 20 mrt. 1963 heeft Van Loon nog een briefje geschreven aan het Rampenfonds met de vraag om een onderhoud. Op dit briefje staat de volgende aantekening: ‘9/4 telef. afgedaan. Heer v. Loon begrijpt dat NRF niet verder kan gaan en zal niet meer op kwestie terugkomen’, NA, Archief Rampenfonds, inv.nr. 3.

⁵⁰ Brieven d.d. 25 juni en 18 juli 1963, Archief Erné, nr. 077 en 078; Archief OC inv.nr. 1045.

⁵¹ Brief d.d. 26 aug. 1963, Archief Erné, nr. 079.

⁵² Brief d.d. 26 aug. 1963, Archief Erné, nr. 080; Archief OC inv.nr. 1045. In een interne telefoonnotitie d.d. 26 aug. 1963 van de secretaris van de Orgelcommissie aan Erné wordt gesteld: ‘After all is (formeel gesteld) O.T. te vroeg geweest met opdracht – anders geredeneerd: men had zich moeten realiseren, dat kerk (na de later opgekomen restauratie-plannen) niet ontvangstbereid was voor het orgel’, Archief Erné, nr. 080. Oude-Tonge geeft er de voorkeur aan als het antwoord van Frobenius binnen is ‘de hele zaak eens door te spreken’. Vooral de post invoerrechten en omzetbelasting van f14.000 ‘is ons verschrikkelijk tegengevallen, dit werd altijd gebagatelliseerd en dit zou maar een luttel bedrag vergen’, brief d.d. 16 sept. 1963, Archief Erné, nr. 082; origineel: Archief OC, inv.nr. 1045. Dat laatste lijkt niet terecht, al in de beginfase stond al een post van f13.000 voor invoerrechten c.a. geraamd.

⁵³ Brief d.d. 10 okt. 1963, Archief Erné, nr. 084; origineel: Archief OC, inv.nr. 1045.

Quintadena	16'	Gedackt	8'	Subbass	16'
Prinzipal	8'	Rohrflöte	4'	Prinzipal	8'
Rohrflöte	8'	Prinzipal	2'	Oktave	4'
Oktave	4'	Scharff	2	Mixtur	4
Spitzflöte	4'	Sesquialtera	2	Posaune	16'
Oktave	2'	Regal 8'		Schalmei 4'	
Mixtur	4	fach			
Trompete 8'					

De besparing ten opzichte van de oorspronkelijke opzet, die op dat moment wordt geschat op f107.000, is derhalve f13.000.

Hoe de eerste reactie in Oude-Tonge is geweest, is niet bekend. Maar op 18 november kan de Orgelcommissie aan Frobenius medelen dat toch is besloten het orgel volgens het oorspronkelijk ontwerp te bouwen en

‘dabei ist ausgegangen von dem durch Sie angegebenen und annähernd endgültigen Preis ad f107.000,- und von dem Gedanke, dass die Orgel jetzt gebaut und dann verlagert werden soll.’⁵⁴

Vanaf dat moment wordt met de bouw van het orgel een aanvang genomen en schotelt Frobenius ook de tweede termijn van f29.160 voor. Verder wordt bedongen dat 1 februari 1964 het frontontwerp definitief moet zijn vastgelegd.⁵⁵

De uiterlijke vormgeving

Maar dat frontontwerp bleek echter nog een harde noot om te kraken. Verschil van inzicht over de uiterlijke vormgeving leidde tot een langdurig getouwtrek tussen Monumentenzorg en de restauratiearchitect enerzijds en de Orgelcommissie en Frobenius anderzijds, dat zich grotendeels voltrok over de hoofden van de leden van de Beheerscommissie van Oude-Tonge heen. Het conflict, als we het zo mogen noemen, was ook niet nieuw, noch uniek: ‘in feite verzette de neobarokke orgelbeweging zich tegen het historiserend vormgegeven orgel, omdat men daarin een onartistieke imitatie zag: het eigentijdse karakter diende voorop te staan.’⁵⁶

Aanvankelijk lijkt de zaak, althans van de kant van Frobenius, nog geheel open te liggen. Op 21 december 1962 stuurt hij een eerste frontontwerp naar Erné. Het is een ontwerp van de hand van Fin Ditlevsen, organist in Lyngby. Frobenius merkt daarbij op:⁵⁷

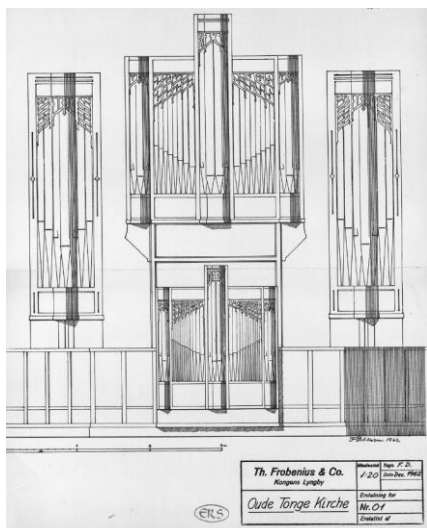
‘Ganz ehrlich gesagt sind wir sehr im Zweifel gewesen in welchem Stiel wir das Gehäuse machen sollten und wir bitten Sie deshalb uns jetzt Ihre aufrichtige Meinung mitzuteilen.’

⁵⁴ Brief d.d. 18 nov. 1963, Archief Ern , nr. 090; Archief OC inv.nr. 1045. Een uitgebreide brief d.d. 18 nov. 1963 van de Orgelcommissie aan de Beheerscommissie ter bevestiging van het besprokene, Archief Erné, nr. 091; Archief OC, inv.nr. 1045.

⁵⁵ Brief van Frobenius aan de Orgelcommissie d.d. 27 nov. 1963, Archief Erné, nr. 093; Archief OC, inv.nr. 1045, van de Orgelcommissie aan de Beheerscommissie d.d. 3 dec. 1963, Archief Erné, nr. 094; Archief OC, inv.nr. 1045 en de akkoordbevestiging van de Beheerscommissie aan de Orgelcommissie d.d. 13 dec. 1963, Archief Erné, nr. 096; origineel Archief OC, inv.nr. 1045.

⁵⁶ Aldus Wim S. Ros, ‘Het Deense en het Nederlandse orgelfront’ in: *Orgels van de Wederopbouw* 101-148, aldaar 148 (noot 85) naar aanleiding van het Flentroporgel in Loenen aan de Vecht, waar door toedoen van ‘Monumentenzorg’, qua vormgeving een op B tz geïnspireerd orgel werd gebouwd. Ros wijst er ook op dat de toonsetting waarin men onder aanhangers van het neobarokorgel over architecten sprak ‘ronduit negatief’ was, ibidem 141.

⁵⁷ Brief van 21 dec. 1962, Archief Erné, nr. 055; Archief OC, inv.nr. 1045. Uit de brief blijkt dat Erné nog met Frobenius de mogelijkheid heeft besproken om in plaats van een Subbas 16’ een Prinzipal 16’ te disponeren. Frobenius heeft dat, met succes, afgeraden.

Kennelijk stuurt Erné de tekeningen niet door naar de Orgelcommissie, want in juni 1963 blijkt Frobenius nog steeds in onzekerheid te verkeren over hoe men over zijn voorstel denkt. In verband met de restauratie van de kerk

‘ist es wohl natürlich, dass wir in dieser Frage mit dem Architekten zusammenarbeiten.’⁵⁸

Door de hiervoor beschreven perikelen rond de financiën en de besproken mogelijkheid van een kleinere opzet van het orgel komen de architecten, J. de Wilde en E.A. Canneman, pas in december 1963 in beeld. Op dat moment (men heeft dan immers definitief besloten het orgel in de oorspronkelijke opzet te realiseren) heeft Frobenius een uitgewerkte tekening nodig van de orgelgalerij.⁵⁹ In de bouwvergadering van 10 december 1963 kaatst De Wilde de bal terug: hij heeft nooit een tekening van Erné gekregen en zonder specificaties van het orgel kan hij geen galerij ontwerpen.⁶⁰ Die zijn er een maand later.⁶¹ Tijdens een overleg op 20 januari op het kantoor van Monumentenzorg blijken de architecten niet erg gecharmeerd van het ontwerp van Ditlevsen. Men vond het ‘te mager’.⁶² Canneman had staande het overleg een schetsje getekend, gebruik makend van een aantal ornamenten van het oude orgel, dat Erné met Frobenius zou bespreken. Maar op zijn beurt weigerde Frobenius, naar we mogen aannemen ingefluisterd door Erné, ‘de poppenkast van Canneman’ te aanvaarden⁶³ en was

‘niet bereid om 19  eeuwse ornamentiek (naar het schetsje van de Heer Canneman) over te brengen op, resp. aan te wenden voor een modern orgel. Frobenius heeft (...) geen enkel bezwaar tegen een betere detaillering van het geheel, maar dan in overleg met de orgelmaker.’

Vanwege het nadeel voor de klank bleek Frobenius evenmin te bewegen een goedkopere houtsoort

⁵⁸ Brief van 4 juni. 1963 van Frobenius aan de Orgelcommissie, Archief Erné, nr. 076. Er bestond in Denemarken een nauwe wisselwerking tussen orgelbouw en architectuur, hierover Wim S. Ros, ‘Het Deense en het Nederlandse orgelfront’, 101-103 en 121-123.

⁵⁹ Brief van 3 dec. 1963 (punt 7), Archief Erné, nr. 095; Archief OC, inv.nr. 1045.

⁶⁰ Brief van Van Loon aan de Orgelcommissie d.d. 13 dec. 1963, Archief Erné, nr. 096; origineel: Archief OC, inv.nr. 1045; met daarin ook de volgende uitspraak: ‘Bij deze bespreking is ons wel gebleken, dat de heer Canneman en ook de heer de Wilde niet veel bewondering hebben voor de heren deskundigen van de Orgelcommissie’.

⁶¹ Toezendbrief Orgelcommissie aan Beheerscommissie d.d. 10 jan. 1964, Archief Erné, nr. 104; Archief OC inv.nr. 1045.

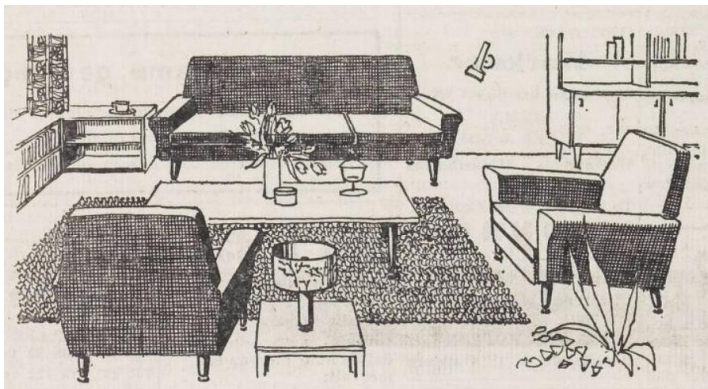
⁶² Brief d.d. 21 jan. 1964, Archief Erné, nr. 108; Archief OC, inv.nr. 1045.

⁶³ Aldus een handgeschreven verslagje van Erné aan De Waard, waaraan hij toevoegt: ‘echter gaarne overleg over etaleren uitslag gesprek’. Bij die gelegenheid is ook de samenstelling van de mixturen besproken, Archief OC, inv.nr. 3.

aan te wenden, ook al is van de zijde van Monumentenzorg de eis gesteld, dat de kas geschilderd moet worden.⁶⁴

Mogelijk was ook de Beheerscommissie niet helemaal gelukkig met het ontwerp van Ditlevsen. Voorzitter Van Loon hoopte tenminste dat er na overleg met Canneman een 'betere orgelkast' kwam, niet zo "Piet van Reeuwijk-achtig" en meer passend in het fraaie kerkinterieur'.⁶⁵ De Wilde doet er in een rechtstreekse brief aan Frobenius nog een schepje bovenop: de architecten zijn, zo schrijft hij, in bepaald niet onberispelijk Duits:

'nicht ganz glücklich mit dieses Entwurf und fürchten dasz das Orgel sich schlecht versteht mit das Innere der alte Kirche. (...) die Detaillierung achten wir zu neu-modisch und nicht arkitektonisch verantwortet.'⁶⁶

Een 'Piet van Reeuwijk-interieur': strak en modern. Uit een advertentie van Van Reeuwijk in *Eilanden-Nieuws* 23 mrt. 1965.

De Wilde wijst er dan nog op dat Monumentenzorg (die 90 % van de restauratiekosten draagt) het recht heeft een orgelontwerp te beoordelen en zelfs niet te accepteren 'wenn es nicht in Harmonie mit das Gebäude ist'. Uiteraard is de Orgelcommissie niet blij met de interventie van de architecten. "Als nu Frob maar poot strak houdt", zo noteert secretaris De Waard van de Orgelcommissie in een interne telefoonnotitie.⁶⁷

Het is nu de beurt van Frobenius om terug te kaatsen en dat doet hij bekwaam! We moeten, zo zegt hij, er van uitgaan dat als men een orgel bij Frobenius bestelt, men ook een Frobenius-orgel wil hebben. Dat betekent niet dat Frobenius eenzijdig een ontwerp wil doordrukken, integendeel, in Denemarken werkt hij altijd goed samen met architecten,⁶⁸ gewoonlijk al vanaf het begin van een bouw- en restauratieproject. Frobenius herinnert er aan dat men hem heeft gevraagd een eerste schets in te dienen en dat hij ook al heeft aangegeven met de architecten samen te werken en legt de bal daarna netjes neer bij De Wilde:

⁶⁴ Brief d.d. 4 feb. 1964, Archief Erné, nr. 118; Archief OC, inv.nr. 1045.

⁶⁵ Brief d.d. 4 feb. 1964, Archief Erné, nr. 111; origineel: Archief OC, inv.nr. 1045. Uit dezelfde brief spreekt enige spijt over het verdwijnen van 'het aardige oude kastje', hetgeen ook de achitecten 'toch wel erg jammer vonden', brief d.d. 17 feb. 1964, Archief Erné, nr. 112; Archief OC, inv.nr. 1045. 'Piet van Reeuwijk' was een bekende meubelhandel te Rotterdam.

⁶⁶ Brief d.d. 17 apr. 1964, Archief Erné, nr. 118.

⁶⁷ Notitie van secretaris Orgelcommissie aan Erné inzake telefoongesprek met Van Loon d.d. 22 apr. 1964, Archief Erné, nr. 119, daaruit het volgende: 'Heden telefoontje van HrvLoon (...) HrvL vertelde voorts, dat "de Heren" (= Canneman/deWilde) geen heil zagen in gesprek over vormgeving; de W zou aan Frobenius schrijven. (...) ik heb voorts hrvL gezegd, dat stagnatie geld kan kosten.'

⁶⁸ 'Was die Gestaltung der Instrumente betrifft, ist Frobenius deutlich von verschiedenen Architekten abhängig', Brouwer, *Orgelbewegung und Orgelgegenbewegung*, 75.

‘Wenn Sie mit unserem Entwurf unzufrieden sind, wollen wir zuerst einen selbstständigen Entwurf von Ihnen sehen, sodass wir mehr Material für Diskussion zur Verfügung haben.’⁶⁹

Dat de architecten al vanaf het begin bij dit ontwerptraject betrokken hadden moeten worden, is een punt dat De Wilde op zijn beurt de Orgelcommissie graag voorhoudt:

‘M.i. was het juister geweest als U dadelijk tegen de Fa Frobenius gezegd had dat in Oude-Tonge een monument gerestaureerd werd waarin het Rijk het nodige betaalt (90 % in dit geval, door de waterschade!) en dat dus het Rijksbureau voor de Monumentenzorg én de restaurerende architect wel het een en ander in het ontwerp voor de orgelkast zullen willen zeggen. Dan was alles veel eenvoudiger geweest (...)’⁷⁰

De Orgelcommissie gaat verder niet in op de brief van De Wilde genoemde ‘misvattingen’ maar geeft hem groen licht een ontwerp te maken.⁷¹ ‘Met vreugde’ nam De Wilde kennis van dit bericht en deelt mee dat hij en Canneman een ontwerp zullen maken en dit ontwerp ter technische goedkeuring aan de Orgelcommissie en Frobenius zal voorleggen. Tevens vraagt hij het schetsje, dat Canneman eerder aan Erné had verstrekt, terug.⁷² De Orgelcommissie voelde meteen aan uit welke hoek de wind ging waaien: De Wilde en Canneman maken een ontwerp en Frobenius en de Orgelcommissie mogen dit ontwerp alleen op de technische merites beoordelen! De verantwoordelijkheid voor de artistieke en esthetische aspecten dreigden op die manier bij de architecten terecht te komen. Per kerende post liet zij De Wilde dan ook weten te vrezen zijn vreugde enigszins te moeten temperen en zij wijst er fijntjes op, dat Frobenius al eerder had laten weten dat ‘nicht nur klanglich, oder technisch, aber auch in dem ganzen Werkaufbau und Prospektgestaltung’ iedere goede orgelmaker zijn eigen opvatting heeft. En tenslotte herinnert zij De Wilde er ook nog aan dat voor Frobenius het gebruik van ornamenten van de oude 19^e-eeuwse kas onaanvaardbaar was.⁷³

Na het verstrijken van de zomermaanden van 1964 komt De Wilde op 21 september met een ontwerp (zie onderstaande afbeelding). In de begeleidende brief meldt De Wilde, dat Monumentenzorg en de Beheerscommissie van Oude-Tonge zich met dit ontwerp konden verenigen. ‘Hoffentlich sind auch Sie einverstanden mit dies archaisierende Entwurf’ (sic).⁷⁴

---

⁶⁹ Brief d.d. 23 mei 1964, Archief Erné, nr. 121; origineel Archief OC, inv.nr. 1045.

⁷⁰ Brief d.d. 26 mei 1964, Archief Erné, nr. 122; origineel Archief OC, inv.nr. 1045.

⁷¹ Brief d.d. 27 mei 1964, Archief Erné, nr. 125; origineel Archief OC, inv.nr. 1045.

⁷² Brief d.d. 28 mei 1964, Archief Erné, nr. 126; origineel Archief OC, inv.nr. 1045.

⁷³ Brief d.d. 29 mei 1964, Archief Erné, nr. 129; origineel Archief OC, inv.nr. 1045.

⁷⁴ De tekening: Archief Erné, nr. 137; toezendbrief van De Wilde d.d. 21 sept. 1964 aan Frobenius met tekeningen: Archief OC, inv.nr. 1045. De Wilde schrijft vervolgens: ‘Es ist möglich das wir der Orgelkasten hier in die Niederlande bauen lassen, ich kenne gute Firmen. Sie haben dann keine Transportkosten und wir wissen das der Orgelkasten genau gemacht wird nach unsere Ideen und mit unseren Profilierung.’

Frontontwerp De Wilde

In weerwil van wat eerder door Frobenius was afgewezen, heeft De Wilde ruim gebruik gemaakt van de ornamenten van de oude kas. Met verbijstering moet de Orgelcommissie dan ook kennis hebben genomen van de reactie van Frobenius:

‘Unserer Meinung nach wirkt Ihren Vorschlag sehr überzeugend, wenn Ornamenten aus der alten Orgel auf die neue Orgel übergeführt werden sollen.
Es freut uns, dass Sie alle Masse genau beobachtet haben, und wir können so nur „Ja“ zu dem Entwurf sagen.’⁷⁵

De enige kanttekening betreft de pedaaltorens: zijn ze, zo vraagt Frobenius, niet ‘zu anmassend’? ‘Is dus Frobenius door de knieën?’, zo schrijft Ern  ongerust op de achterkant van zijn afschrift. De Orgelcommissie, die alleen een afschrift van de brief van Frobenius en niet de tekeningen had ontvangen zodat zij daarover geen oordeel kan geven, reageert verbaasd naar Frobenius:

‘Wenn wir aber einen Vergleich treffen zwischen Ihren Aussagen vom 23. Mai und heute, so stellen wir fest, dass Sie Ihre Meinung in Beziehung auf das Schnitzwerk der alten Orgel um 180 Grade geändert haben.’

En dat Frobenius met het ontwerp had ingestemd, brengt de Orgelcommissie en Erné in een soort dwangpositie.⁷⁶ Frobenius op zijn beurt is ‘erstaunt’ dat de Orgelcommissie het ontwerp nog niet heeft gezien.⁷⁷ Maar natuurlijk is Frobenius het er mee eens dat ook de Orgelcommissie het ontwerp moet goedkeuren.

De Orgelcommissie bereidt intussen een tegenoffensief voor. Om te beginnen wordt De Wilde dringend verzocht zich aan de afspraken van mei 1964 te houden, namelijk dat wanneer hij en Frobenius het eens zijn geworden over een ontwerp, dat daarna aan Monumentenzorg  n de Orgelcommissie ter goedkeuring kan worden voorgelegd.⁷⁸

⁷⁵ Afschrift brief d.d. 2 okt. 1964, Archief Erné, nr. 138; afschrift van Frobenius: Archief OC, inv.nr. 1045. Frobenius weigert ook de orgelkas in Nederland te laten maken.

⁷⁶ Brief d.d. 14 okt. 1964, Archief Erné, nr. 139; afschrift van Frobenius: Archief OC, inv.nr. 1045.

⁷⁷ Brief d.d. 20 okt. 1964, Archief Erné, nr. 140; afschrift van Frobenius: Archief OC, inv.nr. 1045. Op 23 okt. stuurt De Wilde het ontwerp ‘met excuses’ naar de Orgelcommissie, brief d.d. 23 okt. 1964, Archief OC, inv.nr. 1045.

⁷⁸ Eerder in noot ???? genoemde brief d.d. 27 mei 1964, Archief Erné, nr. 125; origineel Archief OC, inv.nr. 1045; brief OC aan De Wilde: 22 okt. 1964, Archief Erné, nr. 143.

De tweede stap is om zelf maar eens bij Monumentenzorg én de Beheerscommissie te gaan informeren of zij inderdaad hebben ingestemd met het ontwerp van de Wilde.⁷⁹ Volgens de notulen van de vergadering van de Orgelcommissie op 19 november 1964 wordt het ontwerp-De Wilde als ‘afschuwelijk’ beoordeeld

doch indien niet alleen orgelbouwer, doch ook Kerkvoogdij en Monumentenzorg werkelijk akkoord zijn gegaan, dan ware te berusten.⁸⁰

Directeur ir. R. Meischke van Monumentenzorg laat inmiddels weten dat het ontwerp in samenwerking met de orgelbouwer en Monumentenzorg tot stand is gekomen en ‘in harmonie’ is met het gerestaureerde interieur. ‘Ik meen dan ook dat dit ontwerp uitgevoerd zal moeten worden’.⁸¹ De Wilde popelt om spijkers met koppen te slaan. ‘Hat es Sinn’ zo schrijft hij aan Frobenius

‘Thnen die alte Ornamente (König David, 2 Horne des Überfluszes, 2 Schalen, 2 Festöne von Musikinstrumente) zu senden?

Kennen Sie vielleicht ein Holzschnitzer welche die Blumenkrönung am ober Ende der Orgelpfeife entwerfen und machen kann? Es sollen alle Blume sein welche im Bibel vorkommen.’⁸²

Maar de Orgelcommissie geeft zich niet gewonnen:

‘Het behoeft naar ons gevoelen niet bij voorbaat uitgesloten te worden geacht, dat een meer aan de hedendaagse orgel-eisen tegemoetkomend ontwerp evenzeer in het interieur zal passen. Uit Uw brede ervaring zult u daar stellig zelf wel voorbeelden van weten aan te halen.’⁸³

Bovendien, zo houdt de Orgelcommissie De Wilde voor, berust de bewering dat de Beheerscommissie akkoord was met zijn ontwerp op een misvatting.⁸⁴ Ook de Orgelcommissie zelf kan zich er allerminst in vinden en laat dit standpunt vergezeld gaan van een zeer uitgebreide argumentatie.⁸⁵ Na een uiteenzetting over de relatie tussen vormgeving en klank (tot uitdrukking komend in de ‘werkopbouw’) wordt uitvoerig betoogd, dat het aanwenden van de oude 19^e-eeuwse ornamentiek voor het nieuwe orgel leidt tot onjuiste maatverhoudingen en tot stijlonzuiverheid:

Het bovenstaande moge U met ons tot de overtuiging brengen, dat Uw ontwerp wel 16^e/17^e, 17^e/18^e, 19^e en zelfs vroeg-20^e-eeuwse elementen in zich bergt, doch reeds om die reden niet “stijl-zuiver” en/of ook in overeenstemming kan worden geacht met het niveau, dat hedentendage van een goede orgelbouwer als algemeen aanvaard mag worden verondersteld. Bovendien is door toepassing van de 19^e-eeuwse ornamentiek van het oude orgel aan het nieuwe, de betekenis eraan ontnomen.’

De Orgelcommissie stuurt daarom aan op een gezamenlijk overleg om uit de ‘huidige impasse’ te komen. Het trof, dat Frobenius bereid was om met Erné, die eind januari 1964 een controlebezoek bracht aan diens werkplaats, naar Nederland mee te rijden. Op 28 januari 1965 werd een ‘all-round’ overleg georganiseerd met de Beheerscommissie, de architecten De Wilde en Canneman en namens

⁷⁹ Brieven d.d. 4 nov. 1964, Archief Erné, nr. 145 en 146; Archief OC, inv.nr. 1045.

⁸⁰ Archief OC, inv.nr. 4.

⁸¹ Brief d.d. 30 nov. 1964, Archief Erné, nr. 150; Archief OC, inv.nr. 1045.

⁸² Brief van De Wilde aan Frobenius d.d. 30 nov. 1964, Archief OC, inv.nr. 1045.

⁸³ Brief van de Orgelcommissie aan Monumentenzorg d.d. 19 jan. 1965, Archief Erné, nr. 152; Archief OC, inv.nr. 1045.

⁸⁴ Op 22 dec. 1964 hadden de Beheerscommissie te Oude-Tonge (‘adres: Pastorie’) overleg over het ontwerp-De Wilde, brieven d.d. 17 dec. 1964 en 19 jan. 1965, Archief Erné, nr. 153; Archief OC, inv.nr. 1045. In de laatstgenoemde brief uit de Orgelcommissie haar bewondering over ‘de voortvarendheid, alsmede voor de moed, waarmee en de wijze waarop U vele vraagstukken rond de restauratie van Uw kerk onderhanden neemt.’

⁸⁵ Brief van de Orgelcommissie aan De Wilde d.d. 19 jan. 1965, Archief Erné, nr. 153; Archief OC, inv.nr. 1045. De betreffende brief bevat maar liefst drie pagina’s getypte tekst.

de Orgelcommissie Erné en De Waard.⁸⁶ Daar werd uiteindelijk ‘in volledige overeenstemming’ besloten dat “het ontwerp-De Wilde” niet zou worden uitgevoerd, dat Frobenius met inachtneming van de aanwijzingen van Canneman van Monumentenzorg een nieuw ontwerp maakt, dat na akkoordbevinding door de Orgelcommissie ter goedkeuring zal worden voorgelegd aan de Beheerscommissie, architect De Wilde en aan Monumentenzorg en dat de vraag of de orgelkas geschilderd moest worden (een wens van Monumentenzorg) nog nader zou worden bezien.⁸⁷

Een maand later stuurt Frobenius nieuwe tekeningen naar de Orgelcommissie (die zich ‘in principe wel met de opzet kan verenigen’),⁸⁸ weer een maand later, op 10 april, worden de tekeningen naar De Wilde, Monumentenzorg en de Beheerscommissie doorgestuurd.⁸⁹ De architecten reageren uiterst teleurgesteld en schrijven in hun reactie naar de Orgelcommissie dat dit orgel

‘wel erg zal détoneren door zijn armoedige en willekeurige detaillering.

Wij hebben dit ook besproken met de predikant en de Heer Quist van de kerkvoogdij te Oude-Tonge, die ons standpunt wel konden begrijpen en die mij verzochten toch nog een poging te wagen om dit ontwerp te fatsoeneren.

Intussen zou men U berichten dat men óók in principe akkoord ging, maar dat men het ontwerp beslist door ons wilde laten wijzigen.

U begrijpt dat het plezier er langzamerhand voor iedereen wel af is. Ik zal proberen er een nog zo verantwoord mogelijk geval van te maken.⁹⁰

De Wilde gaat maar weer aan het werk en komt eind juni weer met een ‘gesaneerd’ ontwerp dat weliswaar de ‘grandeur van ons eerste ontwerp’ mist, maar tenminste ‘architectonisch verantwoord’ is. Het ontwerp van Frobenius, waarvan de detaillering voor de beide architecten ‘onaanvaardbaar’ is, ontlokt hem het volgende commentaar:

‘De diverse lijsten lijken geïnspireerd op de Gothiek, de torens hebben geen beëindiging, de “verjonging” van het hoofdwerk naar onder is heel primitief ontworpen, de “vulling” boven bij de pijpen van “visblaasjes” is wel erg afgezaagd, enz.

Daar de horizontale doorsneden ontbraken hebben wij maar geraden, dat de “torens” een driehoekig grondvlak hebben.⁹¹

De tekenpen van De Wilde was – vanuit zijn gezichtspunt niet geheel onbegrijpelijk - duidelijk in azijn gedoopt. Voor de blinding boven de pijpen had hij de onderstaande tekening in gedachten.

---

⁸⁶ Brief d.d. 25 jan. 1965, Archief Erné, nr. 155; aangezien Canneman niet in de gelegenheid was naar Oude-Tonge te komen vond het overleg plaats in een ruimte van de Grote Kerk van Breda.

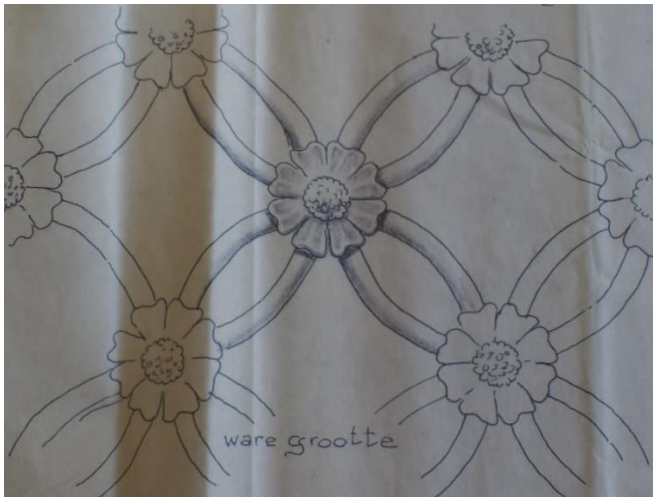
⁸⁷ De inhoud van deze afspraken in: brieven d.d. 2 feb. 1965, Archief Erné, nr. 158 en 159.

⁸⁸ In zesvoud, genummerd 13 t/m 16 voor zover na te gaan alleen nog aanwezig in het archief van de Orgelcommissie, Archief OC, inv.nr. 1045, toezendbrief d.d. 10 mrt. 1965 eveneens in Archief Erné, nr. 160/161.

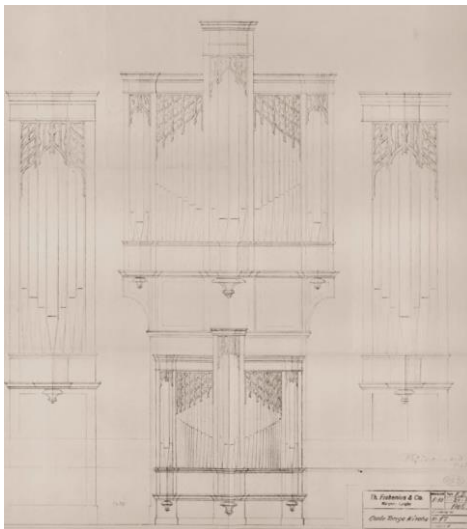
⁸⁹ Archief Erné, nr. 162-164.

⁹⁰ Brief d.d. 14 mei 1965, Archief Erné, nr. 165.

⁹¹ Brief d.d. 28 juni 1965, Archief Erné, nr. 166.

Tijdens de vakantie die De Wilde in Denemarken wilde doorbrengen wilde hij Frobenius zelf bezoeken om een en andere door te spreken. Of de Orgelcommissie dit aan Frobenius wilde voorleggen? Dat laatste is geen probleem, maar de Orgelcommissie vindt niet dat De Wilde zich tot details heeft beperkt en opnieuw kunnen Orgelcommissie, noch de Beheerscommissie, zich met het ontwerp verenigen.⁹² Inderdaad hebben De Wilde en Frobenius elkaar kunnen spreken en kan Frobenius op 24 augustus, waarschijnlijk niet zonder enige opluchting, een nieuwe tekening opleveren.⁹³

‘Aangezien de conceptie van het orgel is gehandhaafd’ kan de Orgelcommissie nu eindelijk akkoord gaan.⁹⁴ Ook de Beheerscommissie ging daarin mee, met uitzondering van ‘de toevoegselen’ (knoppen onderaan).⁹⁵ Met dit laatste konden ook Canneman en De Wilde zich verenigen. Of er nog gesproken is over het al of niet schilderen van de kas, daarover laten de bronnen verder niets meer los. Maar Frobenius kan eindelijk doorgaan met zijn werk.

⁹² Brief d.d. 8 juli 1965, Archief Erné, nr. 170. De Orgelcommissie kan het niet laten op haar beurt te schrijven: ‘Wij willen tegenover U niet verhelten, dat naar ons gevoelen het eerste ontwerp-Frobenius méér allure had; helaas kon dit geen genade vinden in Uw ogen.’ Brief van de Orgelcommissie aan Frobenius met de aankondiging van de komst van De Wilde: Brief d.d. 8 juli 1965, Archief Erné, nr. 171.

⁹³ Brief d.d. 8 juli 1965, Archief Erné, nr. 175/176.

⁹⁴ Brief d.d. 8 juli 1965, Archief Erné, nr. 177.

⁹⁵ Brief d.d. 10 sept. 1965, Archief Erné, nr. 178; Archief OC, inv.nr. 1045.

Op 2 mei 1966 kan hij melden dat er naar wordt gestreefd het orgel in de week van 13-18 juni naar Oude-Tonge te laten vervoeren en koppelt daaraan het verzoek de orgelgalerij geheel in gereedheid te brengen.⁹⁶ Ruim een maand later wordt de aankomst van het orgel op 16 juni om 07.00 uur aangekondigd.⁹⁷ Uit de bouwrapportages valt op te maken, dat op die datum de opbouw van het orgel is begonnen en dat deze tot en met 1 juli heeft geduurd.⁹⁸ Op 30 augustus 1966 kon met de intonatie worden begonnen.⁹⁹

Als we achteraf op deze krachtmeting tussen Orgelcommissie en Frobenius enerzijds en de architecten anderzijds terugkijken, dan is het vermoeden gerechtvaardigd dat vooral de Orgelcommissie, met Erné als dominante voorvechter van de neobarokke idealen, heeft aangestuurd op een ‘modern’ orgelfront. Bij Frobenius zelf moet zeker ruimte hebben bestaan om met een ‘klassieker’ ogend front voor de dag te komen. In 1965 leverde Frobenius een orgel in de kapel van het Queen’s College in Oxford. Ook dat front is ontworpen door Fin Detlevsen, maar ‘oogt’ veel klassieker, zonder dat gesproken kan worden van een historiserend front.

Het Frobenius-orgel in gebruik

Op 28 oktober 1966, meer dan 7 jaar nadat de opdracht werd verstrekt, kon het orgel worden overgedragen en in gebruik worden genomen. Erné speelde het orgel in met werken van Anthony van Noordt, Bach en Böhm. In de streekpers werd het orgel enthousiast ontvangen. ‘Kenners en leken verrukt over de schoonheid van Frobenius-orgel’, zo kopte het *Eilanden-Nieuws* op 1 november 1966. ‘Meer dan imposant’ was de indruk van *Ons Eiland*. In de vakpers bleef de aandacht bescheiden. *Het orgel*, het tijdschrift van de Nederlandse Organisten Vereniging, beperkte zich tot het afdrukken van het persbericht.¹⁰⁰

Niettemin verspreidde de reputatie van het orgel zich snel in de orgelwereld. Niet zonder enige trots vermeldde de toenmalige organist, Bas Wijnands, begin 1969 in een brief aan de kerkvoogdij, dat sinds het begin van 1968 (het orgel was dus toen ruim een jaar in gebruik) ruim 200 personen uit Nederland, België, Duitsland, Denemarken en Amerika het orgel hadden bezocht en bespeeld. Het door Wijnands aangelegde gastenboek vermeldt tal van bekende namen als Klaas Bolt uit Haarlem, Piet van Egmond uit Amsterdam, Jacques Bekkers uit Schiedam, Nico van den Hooven uit Utrecht, Kees van Eersel uit Rotterdam, G. Potvlieghe uit België, Willem Vogel uit Amstelveen, Johan Lemckert uit Rotterdam, Piet Post uit Leeuwarden, Jacques van Oortmerssen uit Rotterdam en Bernard Bartelink uit Haarlem. Tot in de jaren tachtig werden er ook regelmatig concerten gegeven. Daarna, hoewel het onder de kenners nooit in de vergetelheid is geraakt, lijkt, ook door de opkomst van het ‘historiserende’ orgel de belangstelling toch wat weggeëbt te zijn. Wel wordt al sinds 1980 elke twee jaar door de Vereniging van Orgelvrienden op Goeree-Overflakkee op dit unieke orgel een orgelconcours voor amateurorganisten georganiseerd.

Nog even terug naar 1966. Op de 9e november kon de Orgelcommissie haar eindrapport schrijven. Materiaalgebruik, constructie en de afwerking werden geprezen. De intonatie leidde tot een ‘fraaie, zangrijke klank’ en het plenum vulde de complete kerkruimte met een grote mate van helderheid

---

⁹⁶ Brief d.d. 2 mei 1966, Archief Erné, nr. 191. Volgens het bouwrapport van de restauratie van de kerk is in de week van 30 mei begonnen met de opbouw van de orgelgalerij, SAGO, Archief Herv. Gemeente Oude-Tonge, inv. 96, rapport nr. 157.

⁹⁷ Brief d.d. 9 juni 1966, Archief Erné, nr. 198.

⁹⁸ SAGO, Archief Herv. Gemeente Oude-Tonge, inv. 96, rapport nr. 159-161.

⁹⁹ Interne telefoonnotitie van de secretaris van de Orgelcommissie aan Erné d.d. 19 aug. 1966, Archief Erné, nr. 202: ‘Heden telefoontje van Hr Quist: op 30 augs. vangt Frobenius aan met intonatie. Vochtigheidsgraad wordt in de gaten gehouden. (...) Balustrade is nog niet gereed: Hr Q. heeft op spoedige afwerking aangedrongen.’

¹⁰⁰ Het Orgel, jrg. 62 nr. 12, december 1966, aldaar: 329.

en met voldoende grond in de klank. ‘De solostemmen zijn zeer karakteristiek (...), de mixturen hebben een zilverige klank.’ Verder werd de vormgeving als ‘zeer geslaagd’ omschreven, ‘evenwichtig en mooi van verhoudingen’. Kortom: het orgel werd ‘onvoorwaardelijk’ goedgekeurd.¹⁰¹ De uiteindelijke kosten van het orgel kwamen, inclusief de mede als gevolg van de vertragingen door de restauratie en de discussies over het ontwerp opgetreden loon- en prijsstijgingen, uit op ruim f116.000.

In het jaar 2000 heeft het orgel door orgelmakerij Reil uit Heerde een opknapbeurt ondergaan. Aart Bergwerff was hierbij de adviseur en constateerde dat het instrument anno 2000 noch altijd in goede conditie verkeerde, ‘ondanks de hierboven vastgestelde gebreken, welke gebreken na bijna 35 jaar na oplevering volkomen normaal zijn.’ Het uitgangspunt was in 2000 de situatie waarin het in 1966 was opgeleverd en dat betekent dat het orgel nog geheel in de oorspronkelijke staat verkeert. ‘Het toen gekozen concept is eenduidig en in artistieke zin overtuigend’, aldus Bergwerff.¹⁰²

In 2016 ontving dit unieke instrument de “Monumenten-status”! (50-jarig bestaan) (J.V.)

Sommelsdijk, 2016

Voor “*het ORGEL*”

Dr. Wim Visser, *historicus*

¹⁰¹ Brief d.d. 9 nov. 1968, Archief Erné, nr. 208; Archief OC, inv.nr. 1045.

¹⁰² Aart Bergwerff, *Het Frobenius-orgel in de Hervormde Kerk te Oude-Tonge. Technisch rapport* (Brielle 2000) 8.